

ΠΛΑΤΩΝ

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ

*«Μέτρον τοιούτων λόγων ἀκούειν
ὄλος ὁ βίος νοῦν ἔχουσιν».*

Πλάτωνος Πολιτεία 450B

ΕΤΟΣ Β' 1950

ΤΕΥΧΟΣ Β'

4

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΔΕΡΗ
ΑΘΗΝΑΙ 1950

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ

Ο ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ "ΘΕΑΓΗΣ"

Τὸ γενικώτερον ἀνθρωπιστικὸν ῥεῦμα τῆς ἐποχῆς.— Ἡ μεταπολεμικὴ ἀνθρωπιστικὴ κίνησις, ἡ ὁποία προῆλθεν ἀπὸ αὐτόματον καὶ φυσιολογικὴν τρόπον τινὰ ἀνασυγκρότησιν τῶν πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοσυντηρησίας, ὕστερον ἀπὸ τὴν διὰ τοῦ τελευταίου παγκοσμίου πολέμου συντελεσθεῖσαν καὶ τὴν ἐκ νέου ἐπαπειλουμένην ἀνθρωποκτονίαν, ἔχει ἐν σχέσει πρὸς τὴν γνωστὴν προπολεμικὴν μορφήν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ (τρίτος οὐμανισμὸς) τὰ ἑξῆς γνωρίσματα :

Πρῶτον ἐκινήθη πρὸς στενωτέραν συνεργασίαν μὲ τὸν ζωντανὸν καὶ «στρατευόμενον» Χριστιανισμὸν καὶ ἐπραγματοποίησεν εἰς ὅλον τὸν ἑλληνοκεντρικὸν κόσμον τὴν πνευματικὴν καὶ πρὸς ἐνότητα δράσεως τείνουσαν συνάντησιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, οὗτω δὲ προσέβαλε μὲ νέαν πνοὴν καὶ θέρημν τὸ ἰδανικὸν τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς πίστεως ὡς ἰδανικὸν ζωῆς καὶ προπύργιον τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῆς ἀνθελληνικῆς καὶ ἀθέου μισανθρωπίας καὶ ἀπανθρωπίας. Ἐκ τῆς διδύμου δὲ ἑλληνοχριστιανικῆς πίστεως ἦντλησε καὶ ἀντλεῖ συναρπαστικά καὶ ἀποτελεσματικά διὰ τοὺς ἀγῶνάς της συνθήματα καὶ ἡ παγκόσμιος πολιτικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς μας.

Ἡ σύγχρονος αὕτη πνευματικὴ συνάντησις καὶ ἡ κοινὴ πρὸς τὰ ἔμπρὸς πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἐνῶ εἶναι σήμερον καθολικὸν πολιτιστικὸν φαινόμενον τῆς ἑλληνοκεντρικῆς ἀνθρωπότητος, διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀποτελεῖ μακραίωνα παράδοσιν, θεμελιωθεῖσαν ἤδη ὑπὸ τῶν ἀνθρωπιστῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, συνεχισθεῖσαν κατὰ τὸν μεσαιωνικὸν καὶ τὸν νεώτερον βίον μας καὶ καθαγιασθεῖσαν διὰ τοῦ τιμίου αἵματος τῶν μαρτύρων καὶ ἡρώων τῶν κοινῶν ἀγῶνων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς Χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας. Τὸ μόνον ἐν προκειμένῳ νέον παρ' ἡμῖν σήμερον εἶναι ἡ ἐντονωτέρα καὶ εἰς εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα ἐκταθεῖσα συνειδητοποίησις τοῦ συνδέσμου Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ τόσον παρ' ἡμῖν, ὅσον καὶ εἰς τὴν κοινότητα τῶν ἑλληνοτραφῶν λαῶν, ἡ ἑλληνοχριστιανικὴ πίστις ἀποτελεῖ σήμερον τὴν μόνον λυτρωτικὴν διέξοδον ἐκ τῆς ἐπαχθοῦς ἀγωνίας τῶν μεταπολεμικῶν καιρῶν καὶ τὴν ἀκαταγώνιστον ἠθικὴν πρόμαχον τῆς εὐρωπαϊκῆς ζωῆς.

Ἐπειτα ἡ σύγχρονος ἀνθρωπιστικὴ κίνησις, ὡς ἰδανικὸν καὶ αἴτημα ζωῆς, εἶναι ἐν ταύτῳ καὶ αἴτημα μορφώσεως, παιδευτικὸν αἴτημα, προβαλλόμενον σήμερον μὲ ὅλως νέας ἀξιώσεις. Αἱ ἀξιώσεις δὲ οὐταὶ ἀπευθύνονται πρὸς πνευματικὰ ἰδρύματα καὶ σπουδὰς, ἀσχολουμένας μὲ τὸν κόσμον τῶν Ἀρχαίων Κλασικῶν, πρὸς τοὺς ἐρμηνευτὰς τῶν κειμένων καὶ ἐν γένει τοὺς ὑποφῆτας τῶν θεμελιωδῶν ἀξιῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, κατ' ἐξοχὴν δὲ τοὺς φιλόλογους καὶ τοὺς λοιποὺς σκαπανεῖς τῆς κλασικῆς ἀρχαιογνωσίας.

Αἱ κλασσικαὶ σπουδαί, αἱ ὁποῖαι διὰ πολλοὺς παρ' ἡμῖν ἀπληροφορήτους διήνουν δῆθεν περίοδον παρακμῆς, ὑψώθησαν ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ πολέμου εἰς τὸ προσκήνιον τῆς διεθνoῦς πνευματικῆς ζωῆς, ὁ δὲ ρυθμὸς τῆς κειμενοδιφιτικῆς, ἀρχαιολογικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς δραστηριότητος ἐμφανίζει ἀσυνήθη γοργότητα καὶ ἔντασιν. Οἱ ἀναγνῶσται τοῦ «Πλάτωνος», μετὰ τὰ ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευθέντα εἰς τὰ δύο προηγούμενα τεύχη τοῦ περιοδικoῦ διεξοδικὰ χρονικὰ τῆς διεθνoῦς φιλολογικῆς καὶ ἀνθρωπιστικῆς ζωῆς καὶ τὰ βιβλιογραφικὰ δελτία τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς πενταετίας, εἶναι, νομίζομεν, εἰς θέσιν νὰ διαψεύσουν καὶ νὰ ἀποστομώσουν πάντα ἐν προκειμένῳ ἀπληροφόρητον, δμιλοῦντα περὶ δῆθεν παρακμῆς τῶν σπουδῶν τούτων ἐν Εὐρώπῃ.

Ἄλλ' ἡ μεταπολεμικὴ ἀναζωπύρησις τῶν κλασσικῶν σπουδῶν δὲν εἶναι μόνον μεγαλυτέρας ἐντάσεως καὶ ἐκτάσεως. Εἶναι καὶ φύσεως ποιοτικῆς. Συνίσταται δὲ ἡ διαφοροποίησις αὕτη τῆς φύσεως τῶν κλασσικῶν σπουδῶν εἰς σταθερωτέραν στροφὴν ἀπὸ τοῦ φιλολογικοῦ θετικισμοῦ καὶ τῆς φιλολογίας τῶν λέξεων πρὸς τὴν ἀξιολογοῦσαν καὶ ἐρμηνεύουσαν ἔργα καὶ δημιουργοὺς πνευματοκρατικὴν φιλολογίαν. Εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ συγχρόνου ἰδεώδους τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας¹ συνειέλεσεν, ἐκτὸς τῆς προπαρασκευῆς του καθ' ὅλην τὴν τελευταίαν ἰδίως τριακονταετίαν, καὶ ἡ παράδοσις τῶν Ἑλλήνων γραμματικῶν καὶ αἱ μεθοδολογικαὶ ὑποδείξεις των, τὰς ὁποίας σήμερον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θεωρίας τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν κατανοοῦμεν καλύτερον. Κατὰ τὸν ὄρισμόν τῆς «γραμματικῆς τέχνης», τῆς φιλολογίας δηλαδή, ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Θρακῆος «κάλλιστον τῶν ἐν τῇ τέχνῃ», ἤτοι τὸ ὠραιότερον καὶ σπουδαιότερον ἔργον τῆς φιλολογίας, εἶναι τὸ ἕκτον καὶ τελευταῖον ἔργον αὐτῆς, τὸ θέσιν κορωνίδος ἐπέχον: ἡ «κρίσις ποιημάτων», δηλαδή ἡ αἰσθητικὴ καὶ φιλοσοφικὴ κρίσις τῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων, ἢ κατὰ σύγχρονον ἔκφρασιν: ἀξιολογοῦσα φιλολογικὴ ἐρμηνεία αὐτῶν. Ἰδιαιτέρως αἰσθητὸν ὅμως καθίσταται σήμερον τὸ ἀνθρωπιστικὸν αἴτημα τῆς ἐρμηνείας, ἢ ἀπαίτησις δηλαδή, ὅπως ἡ ἐρμηνεία καταστήσῃ τὸ ἐρμηνευόμενον ἔργον ἐξανθρωπιστικῶς ἐνεργὸν καὶ προσιτόν. Τὴν ἔξαρσιν ταύτην τῆς ἀνθρωπιστικῆς πλευρᾶς τοῦ ἔργου τῆς ἐρμηνείας

1) Πλάτων 1949, τευχ. Β', σελ. 275—281 καὶ 1950, τευχ. Α', σελ. 130—152.

2) Περὶ τοῦ συγχρόνου ἰδεώδους τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας βλέπε: Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Μόρφωσις καὶ ἀνθρωπισμός, Βόλος, 1946. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ σύγχρονος κλασσικὴ φιλολογία ὡς πνευματικὴ ἐπιστήμη, «Νέα Ἔστια» 1946, τευχ. 452—453, σ. 541 κ.έ. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμός, ἀρθρον ἐν τῷ τόμῳ «Ἑλλάς» τοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ τοῦ περιοδικοῦ «Ἥλιος».

ἐπιβάλλει ἢ σύγχρονος ἀνθρωπιστικὴ κίνησις ὡς ἐπιτακτικὸν καθῆκον παντὸς ζωντανοῦ φιλολόγου καὶ ὡς ἱερὰν κοινωνικὴν διακονίαν τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης.

Ποῖον εἶναι τὸ νόημα τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ αἰτήματος τῆς ἐρμηνείας τῶν Κλασσικῶν καὶ ἰδίως τῶν Ἑλλήνων, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ὑποτυπώσωμεν θεωρητικῶς εἰς τὰ ἐπόμενα, θὰ διασαφήσωμεν δὲ τὴν μεθοδολογικὴν ταύτην ἔκθεσιν μὲ ἐν συγκεκριμένον παράδειγμα : τὴν ἐρμηνείαν ἐνὸς φιλοσοφικοῦ διαλόγου, τοῦ πλατωνικοῦ «Θεάγους», ταῦ ὁποῖου πρῶτον μὲν θὰ ἐρευνήσωμεν τὰ κυριώτερα προβλήματα τῆς ἱστορικότητος, ὕστερον δὲ θὰ ἱχνεύσωμεν τὸ ὑπεριστορικὸν καὶ πανανθρώπινον νόημα.

Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία. Αὕτη εὐρίσκει τὴν δικαίωσίν της εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινον καὶ ἀνθρωποπλαστικὸν χαρακτῆρα τῆς κλασσικῆς δημιουργίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ἀρχήν, ὅτι τὰ ἐρμηνευόμενα ἔργα ἐποιήθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων χάριν ἑαυτῶν καὶ τῶν συνανθρώπων τῶν. Βεβαίως τὰ ἔργα αὐτὰ ἐγράφησαν εἰς δεδομένον τόπον καὶ χρόνον καὶ ὑπὸ ὠρισμένας ἱστορικὰς συνθήκας καὶ ἀπέβλεψαν πλὴν ἄλλων καὶ εἰς τὴν πλήρωσιν συγκεκριμένων ἐφημέρων ἀναγκῶν. Ἀποτελοῦν δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα τὴν ἱστορικότητα τῶν ἔργων, τῆς ὁποίας ἡ ἐρευνα εἶναι ἀσφαλῶς μία ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς ἐρμηνείας. Ἄλλ' ἢ ἐπὶ χιλιετηρίδας ἐπιβίωσις τῶν κλασσικῶν ἔργων καὶ ἡ ἀντοχὴ τῶν εἰς τὴν κριτικὴν ἀπείρων ἀνθρώπων διαφόρων χωρῶν καὶ ποικίλων ἐποχῶν καὶ αἰώνων εἶναι ἡ ἀπιοτέρα ἀπόδειξις, ὅτι τῶν μεγάλων ἔργων τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης ἡ παραμόνιμος ἀξία καὶ τὸ πανανθρώπινον ἐνδιαφέρον ἔγκειται ὄχι εἰς τὰ ἱστορικά, τὰ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, στοιχεῖα τῆς γενέσεως καὶ τοῦ περιεχομένου των, ὄχι εἰς τοὺς ὠρισμένους ἀνθρώπους καὶ τὰς ὠρισμένας πράξεις, τὰς ὁποίας μνημονεύουν ἢ κρίνουν ἢ ἐπικρίνουν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀφ' ἧς ἐξεπήγασαν ἀγωνίαν διὰ τὸν Ἕνα, τὸν ὑπερχρονικὸν Ἄνθρωπον καὶ τὴν αἰωνίαν προβληματικότητα τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν τυραννοῦνται. Τοῦτο τὸ αἰωνίως ἀνθρώπινον, τὸ πάντοτε νέον καὶ πάντοτε ἐνθουσιάζον καὶ συγκινοῦν, ζητεῖ νὰ ἀποδεσμεύσῃ ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τὰ βιβλία καὶ νὰ συνειδητοποιήσῃ ἢ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία, ὠθοῦσα εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν τὴν ψυχὴν τοῦ καιροῦ τῆς μὲ τὴν ψυχὴν τῶν μεγάλων Δημιουργῶν τοῦ παρελθόντος.

Τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἐρμηνείαν ἐλαύνει ἡ ἀδιάσειστος πίστις, ὅτι ὅλη ἡ διεξοδική, ἐξονυχιστικὴ καὶ εὐσυνείδητος ἐρευνα τῶν λεπτομερειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν γλωσσικὴν, πραγματολογικὴν καὶ πολιτισμολογικὴν ἱστορικότητα τοῦ ἐρμηνευομένου ἔργου, εἶναι μὲν ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητος ἀναμφιβόλως ἐργασία καὶ μία δι' ἐπιστημονικῶν μέσων προετοιμασία τοῦ ἐδάφους, ὅλλὰ πάντως εἶναι προεργασία καὶ προϋπόθεσις τῆς ἐρμηνείας. Δι' ὧν τῶν προεργασιῶν τούτων ἐπιτυγχάνεται ἡ ἄρσις καὶ ἐξουδετέρωσις τῶν γλωσσικῶν καὶ λοιπῶν ἀρχαιογνωστικῶν ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα παρεμβάλλονται λόγῳ τῆς μεγάλης ἀποστάσεως μεταξὺ τοῦ χρόνου τῆς δημιουργίας τοῦ ἔργου καὶ τοῦ χρόνου τῆς κατανόσεως αὐτοῦ.

Ἡ ἀληθινὴ ὁμως ἐρμηνεία τοῦ Κλασσικοῦ καὶ ἰδίως ἡ ἀνθρωπιστικὴ του βίωσις, οὕσα πολύτιμος διὰ πάντα ἄνθρωπον πηγὴ μόρφωσεως καὶ δικαιώσεως

τὸν περὶ τὴν κατανόησιν ἀνθρώπινον μόχθον γενεῶν ἐρευνητῶν καὶ ἐρμηνευτῶν, ἀρχίζει ἴσα-ἴσα μετὰ τὰς προεργασίας καὶ προϋποθέσεις. Μόνον τότε δύναται ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα τοῦ ἔργου ὄχι μόνον ὡς ἱστορικοῦ δημιουργήματος, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔργου ὑπερχρονικῆς σημασίας καὶ μακρᾶς ἐπιβιώσεως, νὰ συλλάβῃ δηλαδή τὸ κυρίως ἐνδιαφέρον τὴν Ζωὴν καὶ τὸν ἄνθρωπον ὑπεριστορικὸν καὶ πανανθρώπινον νόημά του. Ἡ μὲν κατανόησις τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἔργου θὰ καταδείξῃ τὴν σημασίαν του διὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς, ἢ σύλληψις ὅμως τοῦ ὑπεριστορικοῦ καὶ πανανθρώπινου νοήματός του θὰ συγκιήσῃ πάντα ἀνθρώπον οἰασθήποτε ἐποχῆς καὶ οἰασθήποτε χώρας μετὰ τὴν γοητείαν τοῦ Ὁραίου καὶ τὸ δέος τοῦ Μεγάλου καὶ θὰ ἐδώσῃ διὰ τῆς ἀμοιβαίας «θέας» εἰς ἔνωσιν μυστικὴν καὶ ἀλληλοσυμπλήρωσιν τὸν Ἐρμηνευτὴν μετὰ τὸν Δημιουργόν!

Ἡ ὅλη αὐτὴ ἡ πρὸς τὸ Κλασσικὸν καὶ τὸ Μέγα πορεία καὶ προσέγγισις, ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τῶν πρώτων ἀναζητήσεων καὶ ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν καὶ καταλήγουσα εἰς τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἐρμηνείαν καὶ βίωσιν, ὑψώνουσα δὲ τὴν φιλολογικὴν κατανόησιν εἰς ἔρωτα τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἰδέας καὶ εἰς ἀνθρωπίνην παιδείαν, εἶναι ἔργον τῶν ἐργατῶν τῆς ἐρμηνείας φιλολόγων. Ἐκάστου ἐκ τούτων ἡ συμβολὴ εἰς τὸ ἐρμηνευτικὸν ἔργον εἶναι διάφορος καὶ κατὰ τὴν φύσιν καὶ κατὰ τὴν ποιότητα καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν. Ἡ ποικιλία τῶν προσωπικῶν φιλολογικῶν ἐπιτευγμάτων γίνεται ἐμφανής, ἀν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν γλωσσικῶν προεργασιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν μορφῶν τῆς ἐρμηνείας ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ σχολιασμοῦ καὶ τῆς ἀπὸ πάσης πλευρᾶς διασαφήσεως μέχρι τῆς μεταφράσεως, ἐρμηνευτικῆς ἀναλύσεως, φιλοσοφικῆς ἐμβαθύνσεως καὶ συνθετικῆς θεωρήσεως τοῦ συνόλου ἔργου ἐν σχέσει πρὸς τὸν δημιουργόν του, τὴν ἐποχὴν του καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν Ζωὴν ἐν γένει. Τὴν συμβολὴν ἐκάστου φιλολόγου εἰς τὸ φιλολογικὸν «τέλος» καὶ τὴν ἀνθρωπιστικὴν παιδείαν προσδιορίζει πρὸς τούτοις καὶ ἡ προσωπικὴ φιλολογικὴ ἰδιοσυγκρασία, ἡ ἐπιστημονικὴ ἰδιοτυπία καὶ αἱ ἀτομικαὶ δυνατότητες καὶ ἡ φύσις ἐκάστου. Σπάνιον εἶναι λ. χ. τὸ προσωπικὸν ἔργον ἑνὸς φιλολόγου νὰ ἔχῃ πολυμερῆ χαρακτῆρα καὶ νὰ ἐκτείνεται εἰς ὅλας τὰς φάσεις τῆς ἐρμηνευτικῆς δραστηριότητος. Συνηθέστατα ἡ προσωπικὴ φιλολογικὴ συμβολὴ ἐντοπίζεται εἰς μίαν φάσιν καὶ μίαν πλευρὰν τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου. Μένει λ. χ. εἰς τὴν λέξιν καὶ δὲν προχωρεῖ εἰς τὴν ἰδέαν. Σταματᾷ εἰς τὴν λεπτομέρειαν, χωρὶς νὰ ἀποτολμᾷ σύνθεσιν. Σιτηρίζεται εἰς ξένην γραμματικὴν καὶ γλωσσικὴν ἐν γένει ἐργασίαν, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν εἰςυτέραν καὶ βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου. Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου καὶ τὰς κριτικὰς ἐκδόσεις ἀφίνουν δι' ἄλλους τὰς αἰσθητικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐρμηνείας. Οἱ εἰς ταύτας πάλιν ἀρεσκόμενοι καὶ εὐδοκιμοῦντες εἶναι ὀλιγώτερον ἀποδοτικαὶ καὶ εὐτυχεῖς εἰς θεραπείαν νοσοῦντων χωρίων καὶ εἰς διορθώσεις palmares τοῦ κειμένου, ἐφ' ὧν παλαιότερον ἐστηρίζετο τὸ ὑψηλὸν φρόνημα γεραῶν μορφῶν φιλολόγων. Ὑπὲρ τὰς ἀτομικὰς ὅμως φιλολογικὰς ἰδιοτυπίας μὲ τὰ κατ' ἀνάγκην πεπερασμένα προσωπικά των ὄρια, κεῖται ἡ ἀπρόσωπος φιλολογικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία μὲ τὰ

-ἀπεριόριστα ὄριά της, καὶ αὐτὴ, ἀγνοοῦσα προτιμήσεις ἢ ὑποτιμήσεις τῶν προσωπικῶν ἐρμηνευτικῶν καὶ προερμηνευτικῶν συμβολῶν, δέχεται μὲ τὴν ἰδίαν στοργὴν ὅλας τὰς ἀνταξίας τῆς ἐπιστήμης εἰσφορὰς τῶν ἐργατῶν της εἰς τὸν κοινὸν ἔρανον. Ἐντὸς δὲ τῶν κόλπων τῆς ἀπροσώπου ἐπιστήμης ἀμβλύνονται αἱ προσωπικῶς χρωματισμέναι ἀντιθέσεις τάσεων καὶ ὁσπῶν, διότι τὸ γενικὸν πνεῦμα αὐτῆς εἶναι ἐνωτικὸν καὶ συνθετικὸν τῶν ἀλληλοσυμπληρουμένων ἀπόψεων εἰς φιλόσοφον ἐνότητα.

Οὕτω λ.χ. ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία, μὴ ἀναγνωρίζουσα, τὴν, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Κλασσικοῦ ἀδικαιολόγητον διάκρισιν μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου, γεφυρώνει ὀριστικὰ τὸ τεχνητὸν καὶ ἀφύσικον χάσμα, ὅπερ αἱ μονομερεῖς ἀντιλήψεις τοῦ φορμαλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ διήνοιξαν μεταξὺ λέξεως καὶ ἰδέας καὶ διπλῶς τὴν πολύτιμον ἐνότητα τοῦ ὑπὸ κατανόησιν πνευματικοκαλλιτεχνικοῦ δημιουργήματος, τοῦ ὁποίου τὸ νόημα θέτει εἰς τὴν διάθεσιν τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τῆς Ζωῆς καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Ἀνθρώπου. Μία μόνον διάκρισις δικαιοδογεῖται καὶ νοεῖται ἀνθρωπιστικῶς κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐνιαίου κλασσικοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου : ἡ διάκρισις τῶν ὑπεριστορικῶν - αἰωνίων στοιχείων τοῦ ἀπὸ τὰ ἱστορικά, ἀτομικά καὶ ἐφήμερα, ἀσχέτως πρὸς τὸ ἂν πάντα ταῦτα ἐνυπάρχουν εἰς τὴν μορφήν ἢ τὸ περιεχόμενον.

Ἄλλως τε ἡ διάκρισις αὕτη μεταξὺ ἱστορικότητος καὶ ὑπεριστορικότητος τοῦ δυνατοῦ ἔργου ἐπιβάλλεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ Κλασσικοῦ, τὸ ὁποῖον ἴσα-ἴσα οὐδὲν ἄλλο σημαίνει παρὰ τὴν ὑπὲρ τὸ ἐφήμερον καὶ τὸ παροδικὸν ὕψωσιν, ἐπιβολὴν καὶ ἐπιβίωσιν τοῦ Αἰωνίου ! Οἱ φιλόλογοι καὶ οἱ γραμματικοὶ δύνανται λ.χ. καὶ ὀφείλουν νὰ ἐρευνοῦν τὰ προβλήματα τῆς γλώσσης καὶ τῆς συνθέσεως, τῆς ὑφῆς καὶ ἀναλύσεως τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν καὶ νὰ συζητοῦν καὶ ἐρίζουν περὶ τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως τοῦ Ὀμήρου· ἡ ἀνθρωπιστικὴ ὅμως ἐρμηνεία, τὴν ὁποίαν ἠμπορεῖ νὰ γεννήσῃ μόνον «φιλόλογος» καὶ «φιλόανθρωπος» ψυχὴ, χωροῦσα πέρα τῶν γνωστῶν εἰς αὐτὴν ζητήσεων καὶ ἀντιθέσεων τούτων, φιλοδοξεῖ νὰ ἀποκαλύψῃ μὲ ἔρωτα καὶ πίστιν προφητικὴν εἰς τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον τὸ κάλλος καὶ τὴν τέχνην τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ὡς μίαν κλασσικὴν μορφήν τοῦ αἰωνίου Ὁραίου ! Καὶ διὰ τοῦ Ὀμηρικοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἐπικοῦ κόσμου ζητεῖ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀνθρωπιστοῦ φιλόλογου νὰ μνηθῆ καὶ νὰ μύσῃ εἰς τὴν χαρὰν καὶ τὸν πόνον, εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν βούλησιν, εἰς τὰ ἰδανικά καὶ τὴν νοσταλγίαν τοῦ Ἐνὸς καὶ αἰωνίου Ἀνθρώπου !

Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία εἶναι ἡ φιλόσοφος κατακλείς τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου. Ἐχουσα ὡς ἀφετηρίαν μὲν τὴν ἀντίληψιν περὶ ἐνότητος τόσο τοῦ κλασσικοῦ ἔργου, ὅσον καὶ τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὸ ἀνθρώπου, ὡς ἰσχυρὸν δὲ κίνητρον τὸν «φιλόανθρωπον» ἔρωτα τοῦ πνευματικοῦ καὶ ψυχικοῦ κάλλους, κατατείνει εἰς ἐνιαίαν κατανόησιν τοῦ ἀνθρωπίνου Λόγου καὶ τῆς δημιουργικῆς ἀγωνίας, ἡ ὁποία τὸν ἐνέπνευσε. Δὲν εἶναι ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία διαδοχὴ αἰσθητικῶν ἢ ἠθικῶν ἢ παιδαγωγικῶν ἐν γένει ἐκμεταλλεύσεων τῶν κειμένων, ἀλλὰ βίωσις τῆς ἐνότητος τοῦ πανανθρωπίνου νοήματος, ὅπερ ἐγκλείει πᾶν τῷ ὄντι Κλασσικόν.

Ὁ ἀγὼν τοῦ ἐρμηνευτοῦ διὰ τὴν κατανόησιν καὶ ἡ ἐκ τῆς βιώσεως τοῦ

ἔργου συγκίνησις δὲν εἶναι πάντοτε συστοίχου ἐντάσεως πρὸς τὴν ἔντασιν τοῦ βιώματος τῆς πρώτης δημιουργίας του. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἢ ὑστέρησις αὕτη, ἢ ἐκφράζουσα τὴν τραγικότητα τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου, εἶναι συνημμένη μετὰ τὴν ἀσίγητον τάσιν πρὸς ἀνανέωσιν τῶν ἐρμηνευτικῶν προσπαθειῶν καὶ μετὰ τὴν ἀγαλλίασιν διὰ τὴν προσέγγισιν πρὸς τὰς κορυφὰς τοῦ Κλασσικοῦ, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ τιμαλφέστερον γέρας τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ ἀνθρωπίνου ἀγῶνός μας.

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ "ΘΕΑΓΗΣ,"

ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Μεταξὺ τῶν ἔργων, τὰ ὅποια μᾶς παρεδόθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος, εἶναι καὶ ὁ διάλογος «Θεάγης». Ἡ νεωτέρα κριτικὴ κατὰ πλειονότητα θεωρεῖ τὸν «Θεάγη» ὡς μὴ γνήσιον ἔργον τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ σύγγραμμα μεταγενεστέρου μιμητοῦ. Τὴν ἐξέτασιν τοῦ διαλόγου τούτου θὰ κάμωμεν πρῶτον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἱστορικότητος αὐτοῦ, ἔπειτα δὲ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ὑπεριστορικοῦ του νοήματος. Εἰς τὴν πρώτην ἔρευναν ὑπάγονται πολλὰ προβλήματα· ἡμεῖς ὅμως θὰ περιορισθῶμεν, ἐν τῷ πλαισίῳ ἄλλως τε τοῦ παραδειγματικοῦ χαρακτήρος τῆς ἡμετέρας πραγματείας, εἰς ἓν ἐκ τῶν σπουδαιότερων, τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος, ἐρευνῶντες τοὺς λόγους τῆς ἀθετήσεως καὶ τοὺς δυναμένους νὰ προβληθοῦν ἀντιλόγους. Πρὸ τούτου ὅμως ἐπιβάλλεται καὶ μία σύντομος ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου, οὗτινος τὸ νόημα θὰ προσπαθῆσῃ νὰ συλλάβῃ ἢ ἐν τέλει ἀνθρωπιστικὴ του ἐρμηνεία.

Τὸ περιεχόμενον καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου. Ὁ Δημόδοκος ὁ Ἀθηναῖος, ἔχων μαζί του καὶ τὸν υἱόν του Θεάγη, συναντᾷ τὸν φίλον του Σωκράτην καὶ τοῦ ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ὁμιλήσῃ ἰδιαιτέρως μετ' αὐτοῦ περὶ τῆς παιδείας τοῦ Θεάγου. Δημόδοκον, πατέρα Θεάγου καὶ Παράλου, μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους, μνημονεύει καὶ ἡ «Ἀπολογία Σωκράτους» (33e). Μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Δημοδόκου παρεδόθη καὶ ἄλλος μικρὸς πλατωνικὸς διάλογος, θεωρούμενος νόθος ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. Εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» (496b κ.ε.), ἐκεῖ ἔνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀληθινῶν φιλοσόφων, ὁ Θεάγης ἀναφέρεται ὡς ἄνθρωπος, τὸν ὅποιον ἢ ἀσθένεια τοῦ σώματος, ὡσὰν χαλινός, κρατεῖ πιστὸν εἰς τὴν θεραπείαν τῆς φιλοσοφίας καὶ μακρὰν τῆς πολιτικῆς.

Ὁ νέος Θεάγης, πρὸ ὀλίγου συμπληρώσας τὴν ἐγκύκλιον παιδευσίν του, ἐπιθυμεῖ νὰ γίνῃ «σοφός». Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς ἐπιδεικτικῆς δραστηριότητος τῶν σοφιστῶν ἔκαμνον βεβαίως ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀφελεστεροὺς Ἀθηναίους, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς ἀπείρους τοῦ κόσμου ἐφήβους, οἱ δὴθεν πολυμαθεῖς καὶ «σοφοὶ» νέοι, οἱ μαθηταὶ τῶν σοφιστῶν, οἱ ἀπομνημονεύοντες λόγους καὶ ἐπιδεικνύοντες αὐτοὺς εἰς τοὺς ὁμήλικάς των. Τοιοῦτος λοιπὸν ἤθελε νὰ γίνῃ καὶ ὁ Θεάγης. Ὁ πατήρ του ὅμως διχισθάνεται, ἐνστικτωδῶς τρόπον τινά, τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους θὰ διέτρεχεν ὁ υἱός του, παραδιδόμενος εἰς ἀγνώστους ἢ ὑπόπτους διδα-

σκάλους, ὡς οἱ σοφισταὶ μὲ τὴν καινοφανῆ διδασκαλίαν των. Δι' αὐτὸ καὶ ζητεῖ τὴν πολύτιμον συμβουλὴν τοῦ Σωκράτους ὡς πρὸς τὸ μέγα θέμα τῆς παιδείας.

Ἐναντὶ ὅμως ὁ Σωκράτης νὰ ὁμιλήσῃ μὲ τὸν πατέρα διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ υἱοῦ, προτιμᾷ ὡς ἀληθινὸς παιδαγωγὸς νὰ ἐρωτήσῃ ἀπ' εὐθείας αὐτὸν τὸν ἔφηβον. Προηγουμένως μαγθάνει τὸ ὄνομά του : Θεάγης! «Ὁραῖον ὄνομα, Δημόδοκε, ἔδωσες εἰς τὸ παιδί σου, λέγει ὁ Σωκράτης, καὶ μάλιστα ὄνομα ἱεροπρεπές». Ὁ ἀναγνώστης τοῦ διαλόγου, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, προχωρῶν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, συσχετίζει τὸ ἱεροπρεπές ὄνομα τοῦ ἐφήβου μὲ τὸ ἱερὸν ἔργον τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ συμβούλου (πρβλ. 122b) καὶ μὲ τὸ σωκρατικὸν δαιμόνιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποκορυφῶνεται ὁ διάλογος.

Ὁ Σωκράτης ἀρχίζει τὸ γνῶριμον ἔργον του : «Θέλεις, παιδί μου, νὰ γίνῃς σοφός. Καλά. Ἄλλὰ σοφὸς εἰς τί;». Ἀπὸ τὴν στιγμήν αὐτὴν τῆς δημιουργίας ἀμέσου ἐπαφῆς μεταξὺ Σωκράτους καὶ Θεάγου, παιδευτοῦ καὶ ἐφήβου, ὁ διάλογος διεξάγεται μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν πρωταγωνιστῶν, ἐνῶ τὸ τρίτον πρόσωπον, τρίτον καὶ «τῆ τάξει», ὁ πατὴρ Δημόδοκος, ἀποσύρεται εἰς τὴν ἀφάνειαν, τρεῖς δὲ μόνον (125b, 127c, 131a) διὰ παρέργου καὶ γοργῆς ἀναμείξεώς του εἰς τὸν διάλογον μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν παρουσίαν του εἰς τὴν μυσταγωγίαν τῆς σωκρατικῆς παιδείας!

Λοιπὸν : «εἰς τί σοφός;», ἐρωτᾷ ὁ Σωκράτης τὸν ἔφηβον. Ὁ Θεάγης ἔχει μίαν εὐγενῆ, ἀλλ' ὄχι σαφῶς καθωρισμένην φιλοδοξίαν, τὴν φιλοδοξίαν ὅλων τῶν νέων τῆς ἐποχῆς του καὶ πάσης ἐποχῆς. Ἡ σωκρατικὴ ὅμως μέθοδος τῆς ἀμειλίκτου ἐρωτήσεως, ἡ ὁμοιάζουσα μὲ τὴν τέχνην τῆς μαίας μητρὸς τοῦ Σωκράτους (βλ. Θεαίτ. 149a κ.έ.), ζητεῖ νὰ σταθεροποιήσῃ καὶ νὰ συνειδητοποιήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ νέου τὸ ῥευστὸν καὶ ἀσταθὲς νόημα τῆς ἐφηβικῆς του φιλοδοξίας. Μετὰ πολλοὺς διαλεκτικοὺς μαιάνδρους ὁ Θεάγης λέγει, τί ἀκριβῶς θέλει : Νὰ γίνῃ τύραννος, νὰ μάθῃ τὴν τέχνην τοῦ ἀρχεῖν ἀνθρώπων, ὄχι ὅμως διὰ τῆς βίας, ὡς οἱ γνωστοὶ τύραννοι, ἀλλὰ μὲ τὴν θέλησιν τῶν ἀρχομένων, ὡς ἦρχον οἱ πολιτικοὶ τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Κίμων, ὁ Περικλῆς.

Ὁ Σωκράτης συνεχίζει τὰς ἐρωτήσεις του. Πρὸς ποίους πρέπει νὰ ἀποταθῇ; ὁ θέλων νὰ γίνῃ πολιτικός; Δὲν εἶναι οἱ διαπρεπεῖς πολιτικοί, οἱ «καλοὶ κάγαθοι» τὰ πολιτικά, οἱ καλύτεροι διδάσκαλοι τῆς πολιτικῆς σοφίας; Ὁ Θεάγης ὅμως ἔχει ἀκούσει ἀπὸ ἄλλους κρίσεις τοῦ Σωκράτους περὶ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν τέκνων των, γνωρίζει δὲ καὶ ἐξ ἰδίας πείρας, ὅτι τὰ παιδιά τῶν πολιτικῶν δὲν εἶναι καλύτερα ἀπὸ τὰ παιδιά τῶν ἄλλων ἀπλῶν ἀνθρώπων, τῶν σκυτοτόμων, τῶν ἐπαγγελματιῶν καὶ τῶν λοιπῶν χειρωνακτῶν. Θὰ ἦτο λοιπὸν ἀνόητος, ἀν ἐζήτητε νὰ μορφωθῇ ἀπὸ ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐστάθησαν ἱκανοὶ νὰ διδάξουν καὶ νὰ βελτιώσουν οὐδὲ αὐτὰ τὰ τέκνα των. Κατὰ ταῦτα, ὅπως ὁ πατὴρ Δημόδοκος δὲν εἶχεν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν παιδαγωγικὴν μόδον τῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ εἰς τὸ διδακτικὸν ἔργον καὶ τὸ ὑποπτον παιδαγωγικὸν ἦθος τῶν σοφιστῶν, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς του Θεάγης ἀποκλείει ὡς διδασκάλους του τοὺς πολιτικούς.

Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἀρχικὴ ἀμηχανία τοῦ πατρὸς περὶ τὴν παιδείαν τοῦ υἱοῦ ἐπαυξάνεται. Σοφισταὶ καὶ πολιτικοὶ ἀποκλείονται ὡς διδάσκαλοι τῆς πολιτικῆς.

σοφίας και ἀρετῆς. Καὶ τὴν ἀμηχανίαν αὐτὴν κάμνει περισσότερο συνειδητὴν εἰς τὸν ἔφηβον ὁ Σωκράτης διὰ τῆς ἐρωτήσεως : Ἐὰν σύ, ὁ Θεάγης, ἦσο πατέρας καὶ εἶχες υἱόν, ὁμοιάζοντα μὲ σέ, δηλαδή μὴ δεχόμενον κανένα ἀπὸ τοὺς προτεινομένους διδασκάλους καὶ ὁδηγούς, τί θὰ ἔκαμνες ; Εἰς τὸ βάθος τῆς γενικῆς ἀμηχανίας ἀρχίζει νὰ ὑποφώσκη ἡ μόνη ἐνδεδειγμένη λύσις τοῦ προβλήματος τῆς παιδείας. Ὡς εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου «Γοργίου» ὑποφαίνεται ὁ μόνος ἀληθῆς πολιτικὸς ὁ Σωκράτης, οὕτω καὶ ἐδῶ ἡ μορφὴ του ἐπισκιάζει ὅλους τοὺς ὑποψηφίους διδασκάλους τοῦ Θεάγου καὶ ἐπιβάλλεται ὡς ἡ καταλληλοτέρα πασῶν μορφῶν πνευματικοῦ ἡγέτου τῆς νεολαίας. Τὸ δὲ σπουδαιότερον εἶναι, ὅτι τοῦτο γίνεται φυσικὰ καὶ ἀβίβαστα. Δὲν ἐπιβάλλει ὁ πατὴρ τὸν Σωκράτην εἰς τὸν υἱόν ὡς παιδεύτην καὶ ὁδηγόν. Μόνος ὁ ἔφηβος ποθεῖ καὶ προτείνει τὴν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ὁδηγίαν τοῦ εἰς τὴν ζωὴν. Πρὸς τί, λέγει ὁ ἴδιος ὁ Θεάγης, νὰ ἀναζητῶμεν ἄλλους «συνόντας» ; Δὲν εἶσαι καὶ σύ, ὦ Σώκρατες, ἕνας ἀπὸ τοὺς καλοὺς κάγαθούς, τοὺς τελείους ἀνδρας ; Ἄρχει σὺ νὰ θελήσης, δὲν χρειάζομαι ἄλλον : «εἰ γὰρ σὺ μοι ἐθέλοις συνεῖναι, ἔξαρκεῖ καὶ οὐδένα ἄλλον ζητῶ» (127a). Καὶ ὁ πατὴρ Δημόδοκος θεωρεῖ τοῦτο μέγα εὐτύχημα, ἐφόσον μάλιστα τυγχάνει καὶ τῆς ἀρεσκείας τοῦ υἱοῦ. Μόνον νὰ θελήσῃ ὁ Σωκράτης.

Ἀκολουθοῦν αἱ συνήθεις ἀντιρροήσεις του. Ἡ κυριώτερα δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ γνωστὸν σωκρατικὸν «οὐδὲν οἶδα». Ἐγώ, λέγει ὁ Σωκράτης, τὸν ὅποιον καὶ οἱ δύο σας προτιμᾶτε, εἶμαι ἀκατάλληλος : «οὐδὲν γὰρ τούτων ἐπίσταμαι τῶν μακαρίων τε καὶ καλῶν μαθημάτων—ἐπεὶ ἐβουλόμην ἄν—ἀλλὰ καὶ λέγω δήπου αἰεὶ διὰ ἐγὼ τυγχάνω ὡς ἔπος εἰπεῖν οὐδὲν ἐπιστάμενος» (128b). Ἐν μικρὸν μόνον μάθημα γνωρίζω : «τὰ ἐρωτικά». Εἰς αὐτὸ ὅμως τὸ μάθημα εἶμαι δεινός, ἀνώτερος ὄλων καὶ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν προγενεστέρων ἀνθρώπων. Ὁ Σωκράτης ἀστειεύεται, «παίζει». Ἐπειδὴ δὲ ὁ νέος θεωρεῖ τοῦτο προκάλυμμα τῆς ἀρνήσεως τοῦ Σωκράτους, ἐπικαλεῖται περιπτώσεις ἄλλων ὁμηλικῶν του, οἱ ὅποιοι, «ἐπειδὴ συνεγένοντο τούτῳ (Σωκράτει), ἐν πάνυ ὀλίγῳ χρόνῳ πάντων βελτίους φαίνονται ὢν πρότερον χεῖρους» (128c).

Πρὸ τῆς ἐπιμονῆς πατρὸς καὶ υἱοῦ, ὁ Σωκράτης δηλώνει, ὅτι διὰ τὴν συγκατάθεσιν του εἰς τὴν ἀνάληψιν τῆς παιδείας Θεάγου δὲν εἶναι αὐτεξούσιος καὶ ἐλεύθερος. Χρειάζεται νὰ ἀποφανθῇ πρῶτον τὸ «δαιμόνιον», ἡ θεία ἐκείνη φωνή, ἡ ὁποία τὸν ἀποτρέπει ἀπὸ κάθε κακὸν λόγον ἢ ἔργον. Διὰ τούτων ὁ διάλογος εἰσέρχεται εἰς τὸ τελευταῖον μέρος του, τὸν σωκρατικὸν λόγον περὶ δαιμονίου. Παρατίθεται σειρά παραδειγμάτων καὶ περιπτώσεων, σχετικῶν μὲ τὸ δαιμόνιον, εἰλημμένων ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου. Ἐὰν λοιπὸν καὶ τώρα ἡ φωνὴ τοῦ δαιμονίου δὲν ἀποτρέψῃ τὴν παιδευτικὴν καὶ ἐρωτικὴν κοινωνίαν Σωκράτους καὶ Θεάγου, πρᾶγμα τὸ ὅποιον θὰ σημαίνῃ τὴν θείαν συγκατάθεσιν εἰς τὸ ἀναλαμβάνομενον ἔργον, ὁ ἔφηβος θὰ προκόψῃ πολὺ καὶ ταχέως «συνὼν τῷ Σωκράτει». Μὲ αὐτὴν τὴν συμφωνίαν καὶ ἐν ἀναμονῇ πάντοτε τῆς θείας ἐγκύρου φωνῆς κλείεται ὁ ὠραῖος διάλογος.

Τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος τοῦ «Θεάγου». Ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴν

γνησιότητα ἐνὸς πλατωνικοῦ διαλόγου γεννῶνται, ὅταν, εἴτε ἡ γλῶσσα καὶ γενικώτερον ἡ μορφή, εἴτε τὸ περιεχόμενον τοῦ διαλόγου, παρουσιάζουν ἀνεξηγήτους ἀντινομίας καὶ διαφορὰς ἀπὸ ὁμολογουμένως γνήσια ἔργα τοῦ Πλάτωνος. Δὲν εἶναι δὲ ἄνευ σημασίας τινὸς καὶ ἡ ἐν προκειμένῳ γνώμη τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν. Ἄς χρησιμοποιήσωμεν λοιπὸν καὶ τὰ τρία ταῦτα κριτήρια εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ διαλόγου μας, τοῦθ' ὅπερ θὰ συντελέσῃ καὶ εἰς τὴν πληρεστέραν του κατανόησιν.

Τὸν «Θεάγη» ἡ ἀρχαιότης ἐθεώρει γνήσιον ἔργον τοῦ Πλάτωνος καὶ ὡς τοιοῦτο μᾶς τὸ παρέδωκεν. Ὁ ἀστρολόγος τῆς αὐλῆς τοῦ Τιβερίου Θράσυλλος, ὅστις ἐπὶ τῇ βάσει παλαιότερας προεργασίας κατέταξε τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος εἰς τετραλογίας, ἐτοποθέτησε τὸν «Θεάγη» εἰς τὴν 5ην τετραλογίαν, τὴν περιλαμβάνουσαν πλὴν τούτου τοὺς διαλόγους «Χαρμίδην», «Λάχητα» καὶ «Λῦσιν». Ἡ κατάταξις δὲ αὐτῆ δὲν φαίνεται τυχαία, ἀλλ' ὀφείλεται εἰς συνείδησιν τῆς ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου συγγενείας τοῦ «Θεάγου» μὲ τοὺς ἄλλους διαλόγους τῆς τετραλογίας.

Καὶ τῆς γλώσσης τοῦ διαλόγου ἡ λεπτομερὴς καὶ στατιστικῶς ἀκόμη ἐπικυρωθεῖσα ἔρευνα ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ «Θεάγη» εἶναι ἔργον γλωσσικῶς συγγενὲς πρὸς τὰ ἔργα τῆς πρώτης συγγραφικῆς περιόδου τοῦ Πλάτωνος καὶ ὅτι δὲν δύναται νὰ ταχθῇ χρονολογικῶς ὕστερον τῆς πρώτης εἰκοσιπενταετίας τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Παρὰ ταῦτα ἡ πλειονότης τῶν κριτικῶν ἀθετεῖ τὸν «Θεάγη» διὰ δύο κυρίως λόγους: Πρῶτον, διότι βλέπει εἰς τὸν διάλογον τοῦτον ἐπανάληψιν θέματος, θιγομένου εἰς ἄλλους διαλόγους, κατὰ τρόπον προδίδοντα ἄτεχνον μίμησιν· καὶ δεύτερον, διότι ἡ μορφή τοῦ Σωκράτους ἐμφανίζεται ἄσυνήθης εἰς τὸν διάλογον «Θεάγη», ὡς ἐνέχουσα ὑπεράγαν δαιμονικὰ καὶ μαγικὰ χαρακτηριστικά· ἀντὶ δὲ τοῦ πραγματικοῦ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων, τῶν γνησίων πλατωνικῶν, διαλόγων γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Σωκράτους, ἔχομεν ἐνταῦθα ἓνα ἄλλον Σωκράτην τύπου Πυθαγόρου καὶ φορτικῶς περιαιτολογοῦντος καὶ σχεδὸν θεοποιημένου προφήτου καὶ μάγου. Οἱ τολμηρότεροι ἐκ τῶν ἀρνητῶν τῆς γνησιότητος εἶδον εἰς τὴν ἀλλοίωσιν αὐτὴν τῆς σωκρατικῆς μορφῆς τάσιν ἀποθεώσεως παραπλησίαν πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν ἐκ τοῦ αἰῶνος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν μετέπειτα.

Ἄς ἐρευνήσωμεν πρῶτον τὴν σχέσιν τοῦ «Θεάγου» πρὸς ἄλλα πλατωνικὰ ἔργα. Ἡ κοινότης τοῦ θέματος δὲν δύναται, νομιζομεν, νὰ ἀποτελέσῃ τεκμήριον ἀθετήσεως, διότι ἐπαναλήψεις καὶ ἀναδιπλώσεις δὲν εἶναι ἄσυνήθεις εἰς τὸν Πλάτωνα. Ἄλλως δὲ τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος δὲν εἶναι συγγράμματα συστηματικά, ἐξαντλοῦντα εἰς ἴδια βιβλία καὶ κεφάλαια διάφορα ἐπὶ μέρους θέματα, ἀλλὰ πνευματικαὶ καὶ καλλιτεχνικαὶ εἰκόνες ἐνιαίου παρὰ πᾶσαν ἐξέλιξιν θεωρητικοῦ βίου, εἰκόνες μὲ παλμὸν ζωῆς, τὸν παλμὸν τοῦ φιλοσοφικοῦ κόσμου τοῦ δημιουργοῦ των. Ἐκαστος διάλογος εἶναι καὶ μία ἀπὸ ὠρισμένου σημείου ἀποψις καὶ ἀπεικόνισις τοῦ συνόλου πλατωνικοῦ κόσμου, μία ἀπὸ ὠρισμένης σκοπιᾶς δυνατότης εἰσδύσεως εἰς αὐτὸ τὸ κέντρον τῶν ψυχικῶν ἀδύτων τοῦ Πλάτωνος. Πολιτεία καὶ παιδεία, ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἔρωσ, ἦτοι ὀλκὴ καὶ ἀνάβασις ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς ὕλης εἰς τὸ ὑπεραισθητὸν καὶ ὑπερουράνιον, εἶναι ὅλων τῶν ἔργων τοῦ

Πλάτωνος τὸ κοινὸν θέμα καὶ ἡ κοινὴ τάσις, διότι πρὸς ταῦτα ἀρχῆθεν ἐστράφη ἡ πολιτικοπνευματικὴ ἀγωνία καὶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις καὶ πίστις τοῦ μεγάλου τούτου Ἑλληνοῦ.

Παρὰ τὴν κοινότητα ὁμοῦ τῶν γενικῶν θεμάτων καὶ τὴν ταυτότητα καὶ ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τὴν ἀναλογίαν τῶν περιστάσεων, ἡ σκοπιὰ τῆς θεωρήσεως ποικίλλει ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἔργου εἰς τὸ ἄλλο. Ἐναλογία λ. χ. τῶν παιδευτικῶν περιστάσεων ὑπάρχει εἰς δύο διαλόγους τῆς αὐτῆς μὲ τὸν «Θεάγη» τετραλογίας, τὸν «Χαρμίδην» καὶ τὸν «Λάχητα». Ὁ ὠραῖος Χαρμίδης τοῦ ὁμωνύμου διαλόγου (176b κ.ε.) εὐχαρίστως δέχεται νὰ ὑποβληθῆ ὑπὸ τὴν γοητεῖαν τῆς σωκρατικῆς «ἐπωδῆς», ἣτοι τῶν ὠραίων καὶ φρονίμων λόγων τοῦ Σωκράτους, οἱ ὅποιοι μαγεύουν, καὶ τῆς ἄλλης ὑπ' αὐτοῦ ἀγωγῆς εἰς τὸν σὺμφρονα βίον. Περισσότερον ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ «Θεάγου» εἶναι ἡ ὑπόθεσις τοῦ διαλόγου «Λάχητος», καθ' ἣν δύο Ἀθηναῖοι γονεῖς, ὁ Λυσίμαχος, ὁ υἱὸς τοῦ δικαίου Ἀριστείδου, καὶ ὁ Μελησίαιος, ὁ υἱὸς τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ πολιτικοῦ ἀντιπάλου τοῦ Περικλέους, παραλαμβάνουν τοὺς υἱοὺς των καὶ μαζὶ μὲ τοὺς δύο γνωστοὺς στρατηγούς, τὸν Νικίαν καὶ τὸν Λάχητα, ζητοῦν χάριν τῶν τέκνων των τὴν συμβουλήν τοῦ Σωκράτους, προκειμένου τοῦ καθορισμοῦ τῆς φύσεως τῆς ἀνδρείας καὶ τῶν συναφῶν πρὸς αὐτὴν μαθημάτων. Καὶ εἰς τὸν «Λάχητα», ὡς καὶ εἰς τὸν διάλογόν μας, ὁ Σωκράτης θεωρεῖται ὁ ἀριστος πάντων πνευματικὸς ὁδηγὸς τῶν νέων καὶ ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐνδεδεδεγμένος ἐπιμελητὴς τῶν μειρακίων, ἀρκεῖ μόνον νὰ θελήσῃ : «*εἰάν περ ἐθέλῃ Σωκράτης τῶν μειρακίων ἐπιμελεῖσθαι, μηδένα ἄλλον ζητεῖν*» (Λάχ. 200c. Πρὸβλ. Θεάγ. 127a). Δέχεται δὲ τοῦτο ὁ Σωκράτης ὑπὸ τὴν αἴρεσιν τῆς συναινέσεως τοῦ θεοῦ : «*ἤξω παρὰ σὲ αὔριον, εἰάν θεὸς ἐθέλῃ*» (Λάχ. 201c), ὅπως καὶ εἰς τὸν διάλογόν μας ὁ Σωκράτης βεβαιώνει τὸν Θεάγη, ὅτι, ἂν ὁ θεὸς θελήσῃ, θὰ προκόψῃ πολὺ καὶ ταχέως εἰς τὴν παιδεῖαν : «*εἰάν τῷ θεῷ φίλον ᾖ, πάνυ πολὺν ἐπιδώσεις καὶ ταχὺν*» (Θεάγ. 130e).

Ἄλλ' ἐνῶ εἰς μὲν τὸν «Χαρμίδην» κύριον θέμα εἶναι ὁ καθορισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς σωφροσύνης, εἰς δὲ τὸν «Λάχητα» ὁ τῆς ἐννοίας τῆς ἀνδρείας, ὁ διάλογος «Θεάγης» δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸν ὀρισμὸν ἐννοίας τινός, ἀλλὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς παιδεῖας καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ θείου ἐξαρτήσεως τῶν ὀρίων αὐτῆς. Ὡς σημειωθῆ ἀκόμη, ὅτι καὶ εἰς τὸν διάλογον «Πρωταγόραν» (311c) ὁ Σωκράτης ἀπευθύνει πρὸς τὸν Ἴπποκράτην τὴν ἰδίαν ἐρώτησιν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐδῶ κάμνει πρὸς τὸν Θεάγη : «*ὡς τίς γενησόμενος ;*». Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς διαλόγους, τὸν «Πρωταγόραν» καὶ τὸν «Θεάγη», οἱ ἐρωτώμενοι ἔφηβοι θέλουν νὰ γίνουν «σοφοί», διὰ δὲ τοῦ διαλεκτικοῦ ἐλέγχου ζητεῖται νὰ διασαφηθῆ καὶ καθορισθῆ τὸ εἶδος τῆς ποθουμένης σοφίας. Ἄλλ' ἐνῶ εἰς τὸν «Πρωταγόραν» ὁ διάλογος χωρεῖ πρὸς τὴν ἔρευναν τοῦ διδακτοῦ καὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἀρετῆς καὶ καταλήγει εἰς ὁμολογίαν τῆς ἐν τῷ προκειμένῳ προβλήματι ἀγνοίας καὶ ἀπορίας, εἰς τὸν «Θεάγη» ἡ κατάληξις εἶναι τὸ πανσθενὲς θεῖον, τὸ διὰ τῆς φωνῆς τοῦ δαιμονίου θέτον τὰ ὄρια τῆς παιδεῖας.

Ὡς παρατηροῦμεν, ἕκαστος διάλογος, παρὰ τὰ κοινὰ σημεῖα μὲ ἄλλους, ἔχει ἴδιον κέντρον βάρους. Δὲν εἶναι λοιπὸν εὐχερῆς οὐδὲ δικαιολογημένη ἡ ἐπὶ τῆς

ὑπάρξεως κοινῶν σημείων στήριξις τῆς ὑποθέσεως περὶ μιμήσεως ἢ τῆς ἐκ τοῦ τοῦ λόγου τούτου διακρίσεως τῶν ἔργων εἰς γνήσια ἢ πρότυπα καὶ μιμήματα ἢ νόθα. Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἐκταθῶμεν καὶ εἰς ἄλλας συσχετίσεις. Καὶ πρῶτον μὲ τὸν διάλογον «Ἀλκιβιάδην» (τὸν συνήθως ἐπιλεγόμενον πρῶτον), τοῦ ὁποίου μίμησις ὡσαύτως ἐθεωρήθη ὁ «Θεάγης». Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶναι καὶ αὐτὸς νέος ὄργων πρὸς τὰ κοινά, ὡς καὶ ὁ Θεάγης. (Βλ. Ἀλκιβ. 106c κ.έ.— Θεάγ. 125e κ.έ.). Ἀμφότεροι ἔτυχον τῆς πρώτης ἐγκυκλίου πνευματικῆς καὶ τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς. Ὅπως ἐνθυμοῦμαι, λέγει ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Ἀλκιβιάδην, ἔμαθες ἕως τώρα «*γράμματα καὶ καθαρίζειν καὶ παλαίειν*» (Ἀλκιβ. 106e). Τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τὸν «Θεάγην»: «*οὐκ ἐδιδάξατό σε ὁ πατήρ καὶ ἐπαίδευσεν ἄπερ ἐνθάδε οἱ ἄλλοι πεπαίδενται, οἱ τῶν καλῶν κάγαθῶν πατέρων οὖεις, οἷον γράμματά τε καὶ καθαρίζειν καὶ παλαίειν καὶ τὴν ἄλλην ἀγωνίαν;*» (Θεάγ. 122e). Καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, ὡς καὶ ὁ Θεάγης, ἐκθύμως ἐμπιστεύεται ἑαυτὸν καὶ τὴν ἑαυτοῦ παιδείαν εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἐπιμελητὴν τῆς νεότητος Σωκράτην, ἀρκεῖ νὰ τὸ δεχθῆ ὁ ἴδιος. (Βλ. Ἀλκιβ. 135d—Θεάγ. 127a). Ἀλλά, τόσον εἰς τὴν μίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν, ὁ Σωκράτης τὴν συγκατάθεσίν του καὶ τὴν ἀποδοχὴν τῆς προτάσεως τῶν νέων ἔξαριτᾶ ἀπὸ τὴν θεϊαν θέλησιν: «*εἰάν θεὸς ἐθέλη*» (Ἀλκιβ. 135d). Εἰς τὸν «Θεάγην» τὸ θεῖον ἐκφράζεται διὰ τοῦ σωκρατικοῦ δαιμονίου. Καὶ τούτου ὁμοῦς ἡ φωνὴ δὲν σιγᾶ εἰς τὸν «Ἀλκιβιάδην»: ἐν αὐτῷ ὁμοῦς τὸ δαιμόνιον θεωρεῖται ὡς γνωστόν τι καὶ ἔχει ἐκπεφρασμένην τὴν συγκατάθεσίν του ἤδη εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ διαλόγου (103a κ.έ.), ἐνῶ εἰς τὸν «Θεάγην» ἀποτελεῖ τὴν κατακλειδα τοῦ διαλόγου καὶ εἶναι κάτι τὸ ἀναμενόμενον. Ὁ διάλογος Σωκράτους καὶ ἐφήβων εἰς ἀμφοτέρους τοὺς διαλόγους ἔχει τὴν μορφήν *παιδαγωγοῦντος ἐλέγχου*, κινουῦντος τοὺς νέους εἰς αὐτογνωσίαν καὶ αὐτοσυνείδησιν. Ἀλλ' εἰς τὸν «Ἀλκιβιάδην» ὁ ἔλεγχος προσλαμβάνει μεγάλην ἔκτασιν διὰ τῆς παιδαγωγούσης συγκρίσεως τοῦ φιλοδόξου ἐφήβου μὲ τοὺς βασιλόπαιδας τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Περσίας ¹.

Πρὸς τούτοις ἡ ἀναλογία καὶ ὁμοιότης «Θεάγου» καὶ «Θεαιτήτου» (150e κ.έ.) ὡς πρὸς τὸ δαιμόνιον, τὴν δυνάμιν του καὶ τὰς συγκεκριμένας περιπτώσεις, καθ' ἃς αὕτη ἐξεδηλώθη, δὲν δύναται μόνον νὰ σημαίη τὸ ὑστερόχρονον τοῦ «Θεάγου», δηλαδὴ τὴν μετὰ τὸν «Θεαιτήτον» χρονολόγησιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίστροφον.

Καὶ γενικώτερον δὲ νομίζομεν, ὅτι αἱ ἀμοιβαῖαι συναντήσεις καὶ διασταυρώσεις θεμάτων, ἀπόψεων καὶ «μοτίβων» διαφόρων διαλόγων δὲν δύναται νὰ σημαίνουν κατ' ἀνάγκην μίμησιν, ἐφόσον ἕκαστος διάλογος ἔχει προφανῶς ἴδιον κέντρον βάρους, ὡς ἐζητήσαμεν νὰ δεῖξωμεν. Καὶ μεθοδολογικὴ δὲ ἀναλογία δύναται νὰ παρατηρηθῆ εἰς τὴν ἱεραρχικὴν κλιμάκωσιν κατὰ τὰς ποικίλας ἀντιβουλὰς καὶ συγκρίσεις, δι' ὧν ἐπιδιώκεται εἴτε ὁ σωφρονισμὸς τῶν ἐφήβων καὶ ἡ πρὸς αὐτογνωσίαν ὑφήγησις αὐτῶν εἴτε ἡ ἔξαρσις τῆς σωκρατικῆς μορφῆς. Οὕτω

1) Λεπτομερῆ ἐρμηνείαν βλ. ἐν Κωνστ. Ἰ. Βουρβέρη. Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, Α' Βαρβαρικά, ἐν Ἀθήναις, 1938, σ. 76 κ.έ.

λ.χ. εἰς μὲν τὸν «Ἀλκιβιάδην» ἔχομεν τὴν ἀνιοῦσαν : Ἀλκιβιάδης—βασιλόπαιδες Σπάρτης—βασιλόπαιδες Περσίας, ἱεραρχίαν, δι' ἧς δηλοῦται ἀντίστοιχος ἀξιολόγησις ἀπὸ ἀπόψεως καταγωγῆς, ἀνατροφῆς, πλούτου καὶ κοινωνικοῦ κύρους καὶ ἐπιδιώκεται ὁ σωφρονισμὸς τοῦ Ἀλκιβιάδου διὰ τῆς συγκρίσεώς του μὲ ἀνωτέρους του, εἰς δὲ τὸν «Θεάγην» ἔχομεν τὴν ἱεραρχικὴν ἀνάβασιν : τύραννος—πολιτικὸς τῆς δημοκρατίας—Σωκράτης (ἢ φιλόσοφος ἄρχων), δι' ἧς δηλοῦται ὁ πρωτεύων ῥόλος τοῦ σοφοῦ εἰς τὸν πολιτικὸν βίον καὶ ἐπικυρώνεται τὸ τοῦ Τραγικοῦ παρὰ «Θεάγει» 125d : «σοφοὶ τύραννοι τῶν σοφῶν συνουσία».

Ἡ προσηγηθεῖσα συσχετικὴ ἐξέτασις τοῦ «Θεάγους» καὶ τῶν συγγενῶν διαλόγων μᾶς κάμνει περισσότερον ἐπιφυλακτικὸς εἰς τὴν διατύπωσιν βεβαιότητος, ὅτι ὁ διάλογός μας δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν χεῖρα τοῦ Πλάτωνος, μᾶς βοηθεῖ δὲ νὰ ἀντιληφθῶμεν καλύτερον τὸ θέμα τοῦ διαλόγου τούτου, καὶ ἰδίως τὴν δι' αὐτοῦ παρεχομένην εἰκόνα τοῦ ἐρῶντος παιδευτοῦ Σωκράτους, καὶ νὰ συλλάβωμεν τὸ βαθύτερον νόημα του καὶ τὴν σημασίαν του διὰ τὸ αἰωνίως ἐπίκαιρον πρόβλημα τῆς παιδείας.

Ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία. Τὸ νόημα τοῦ διαλόγου. Δυνάμεθα νῦν μὲ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν νὰ ἐπισημάνωμεν τὸ κέντρον τοῦ πνευματικοῦ βάρους τοῦ διαλόγου. Τοῦτο ἐντοπίζεται εἰς τὴν φύσιν τῆς σ ω κ ρ α τ ι κ ῆ ς παιδείας, ἣτις εἶναι ἡ ἑ λ λ η ν ι κ ῆ μ ο ρ φ ῆ τ ῆ ς α ἰ ω ν ῖ α ς ἀ ν θ ρ ω π ῖ ν η ς παιδείας. Ταύτην θέλει νὰ ἀπεικονίσῃ ὁ διάλογος, ἀντιπαραβάλλων τὸν ἀληθινὸν παιδευτὴν τοῦ λαοῦ Σωκράτην ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τοὺς πολιτικοὺς τῆς ἐποχῆς του, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τοὺς ἀντιτέχνους του σοφιστάς. Οὔτε οἱ πολιτικοὶ οὔτε οἱ σοφισταὶ εἶναι οἱ ἀληθινοὶ παιδαγωγοὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ. Ἐνας εἶναι ὁ ἀληθινὸς παιδαγωγὸς τῶν Ἀθηναίων, ὁ Σωκράτης.

Εἰρωνικῶς βεβαίως παραπέμπεται κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Σωκράτους πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ὁ ἔφηβος. Ἀλλ' αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Θεάγους ἀποδίδουν τὰς πραγματικὰς γνώμας τοῦ Σωκράτους περὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου τῶν πολιτικῶν, ὅπως εὐρίσκομεν αὐτὰς εἰς τὴν «Ἀπολογία Σωκράτους», τὸν «Πρωταγόραν», τὸν «Ἀλκιβιάδην», τὸν «Γοργίαν» καὶ τὸν «Μένωνα»¹. Εἰς τὴν «Ἀπολογία Σωκράτους» οἱ πολιτικοὶ τῶν Ἀθηναίων, ὑποβαλλόμενοι εἰς ἔλεγχον μαζὶ μὲ ἄλλους ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, ἀποδεικνύονται ὄχι μόνον ἀμαθεῖς, ἀλλὰ καὶ μὴ ἔχοντες συναίσθησιν τῆς ἀμαθείας των. Εἶχε δίκαιον λοιπὸν ὁ δελφικὸς χρησμός, ἀποφαινόμενος, ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι σοφώτατος ἀπὸ ὅλους, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ ὅτι, καὶ ἂν οὗτος δὲν γνωρίζῃ τίποτε, ἔχει ὅμως συνείδησιν τῆς ἀμαθείας του, ἐνῶ οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ τῶν Ἀθηναίων δὲν ἔχουν οὐδὲ αὐτὴν καὶ τὴν συνείδησιν. Ἰδίως εἰς τοὺς διαλόγους «Γοργίαν» καὶ «Μένωνα» ὑποβάλλεται εἰς αὐστηρὰν κριτικὴν ὀλόκληρον τὸ ἔργον τῶν πολιτικῶν τῶν Ἀθηναίων, καὶ μάλιστα τῶν ἐνδοξοτέρων, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά των ὡς πνευματικῶν καὶ πολιτικῶν ἡγετῶν τοῦ λαοῦ. Ὁ Μιλτιάδης, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Κίμων, ὁ Περικλῆς, ὁ Θουκυδίδης (ὁ πολιτικὸς) κρίνονται ἐπὶ τῇ

1) Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Πλάτων καὶ Ἀθήναι, 1950, σελ. 65 κ.έ., 189 κ.έ.

βάσει τοῦ αἰωνίου κριτηρίου πάσης πολιτικῆς, τοῦ παιδευτικοῦ καὶ ἀνθρωποπλαστικοῦ. Ἐξετάζεται ὄχι τὸ ἂν οἱ πολιτικοὶ οὗτοι ἔκαμαν ἔργα προάγοντα τὴν ὑλικὴν δύναμιν τῆς πόλεως οὔτε ἂν ἠὺχαρίστησαν ἢ ἀνεκούφισαν τὸν λαὸν διὰ διαφόρων παροχῶν, ἀλλὰ ἂν ἐβελτίωσαν τοὺς πολίτας διὰ τῆς πολιτικῆς των δράσεως. Καὶ ἡ ἀμείλικτος πλατωνικὴ κριτικὴ ἀποδεικνύει, ὅτι οὔτε τοὺς συμπολίτας των οὔτε τοὺς υἱούς των ἐβελτίωσαν οἱ ἔνδοξοι Ἀθηναῖοι πολιτικοί. Εἰς τὸν «Μένωνα» (93c κ.έ.) μάλιστα δὲν ἀναγνωρίζεται κἂν εἰς αὐτοὺς ἡ ὑπαρξίς πολιτικῆς σοφίας· διότι, ἂν οἱ πολιτικοὶ εἶχον τὴν πολιτικὴν ταύτην ἐπισιτήμην καὶ σοφίαν, θὰ ἠδύναντο γὰρ τὴν μεταδώσουν καὶ εἰς ἄλλους καὶ πρῶτιστα πάντων εἰς τοὺς υἱούς των. Ἔχουν ἀπλῶς ὀρθὴν διὰ διαισθήσεως ἀντίληψιν τῶν διοικητικῶν πραγμάτων, «δόξαν ἀληθῆ», ἐμπειρίαν πολιτικὴν, ὄχι ἐπισιτήμην. Ὅντες πλήρεις ἠθροικοπολιτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὡς οἱ θεομάντεις καὶ οἱ χρησμοφοί, ὅ,τι πράττουν, τὸ πράττουν ὑπὸ τὴν παραφορὰν τῆς θείας ταύτης ἐπιπνοίας καὶ ἐμπνεύσεως, ἀλλὰ χωρὶς νοῦν καὶ λόγον. Ἴνα ὁμῶς ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ δραστηριότης καὶ ἰκανότης των καταστῆ ἀληθινὴ πολιτικὴ ἀρετὴ καὶ σοφία, χρειάζεται ἡ σωστικὴ ἐπέμβασις τῆς σωκρατικῆς διαλεκτικῆς, χρειάζεται ὁ ἐρευνητικὸς τῆς αἰτίας λογισμὸς, ὁ φιλοσοφικὸς λόγος. Ἀπαιτεῖται ἡ παρουσία τῶν σοφῶν, διὰ νὰ γίνουν σοφοὶ οἱ πολιτικοί. Ἴδου διατὶ ὁ Σωκράτης ὡς πνευματικὸς ἡγέτης διακρίνεται τῶν πολιτικῶν αὐτῶν τῆς ἡμέρας καὶ διατὶ οὗτοι ἀποκλείονται ὡς παιδαγωγοὶ τοῦ Θεάγου καὶ τῆς ἄλλης ἀθηναϊκῆς νεολαίας.

Ἄλλ' ἐξ ἴσου μεγάλη εἶναι καὶ ἡ ἀπόστασις τοῦ Σωκράτους ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς καὶ τῆς σωκρατικῆς παιδείας ἀπὸ τῆς σοφιστικῆς διδασκαλίας. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ὁμοιότης τῶν δύο εἰκόνων τῶν σοφιστῶν, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν ἡ «Ἀπολογία Σωκράτους» (19e κ.έ.) καὶ ὁ «Θεάγης» (121d κ.έ. 127e κ.έ.). Ἡ ἀντίθεσις τοῦ σοφιστικοῦ πρὸς τὸν σωκρατικὸν κόσμον δὲν ἔγκειται ἀπλῶς εἰς τὸ ὦνητὸν ἢ μὴ τῆς πνευματικοπολιτικῆς ὁδηγίας, ἀλλ' εἰς τὸ παιδαγωγικὸν ἢ ὄχι τῆς ἡγεσίας καὶ εἰς τὴν μέθοδον τῆς παιδείας. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ αἰσθητοποιήσωμεν τὴν διάστασιν μετὰ τὰ ἀκόλουθα ζεύγη τῶν ἀντιθέσεων: πολιτικὸς ἐπαγγελματισμὸς τῶν σοφιστῶν ἀφ' ἑνός, πολιτικὸς ἀνθρωπισμὸς τοῦ σωκρατικοῦ κόσμου ἀφ' ἑτέρου. Ἐκεῖ πολιτικὴ καὶ ἠθροικὴ κατήχησις, ἐδῶ πολιτικὴ μόρφωσις. Πρόσκτησις τεχνικῶν γνώσεων ἀφ' ἑνός, πολιτικὸν ἦθος καὶ πάθος ἀφ' ἑτέρου. Τὸ μὲν σοφιστικὴ πολυμαθία, ἀποβλέπουσα εἰς τὸν ἐξ ἐπαγγέλματος πολιτικόν, τὸ δὲ «λόγος» σωκρατικὸς, κατατείνων εἰς τὸν φιλόσοφον πολιτικόν.

Ἡ σωκρατικὴ παιδεία, ἡ σαφῶς διακρινομένη τόσον ἀπὸ τὴν διαπαιδαγωγῆσιν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν ὦνητὴν κατήχησιν τῶν σοφιστῶν, ἔχει κύριον ἐλατήριον αὐτῆς τὸν παιδαγωγικὸν ἔρωτα. Μὲ τὰς ἰδίας λέξεις τοῦ «Θεάγου» ὁ Σωκράτης ὁμολογεῖ εἰς τοὺς διαλόγους «Λῦσιν» καὶ «Συμπόσιον», ὅτι οὐδὲν ἄλλο μάθημα γνωρίζει πλὴν τῶν «ἐρωτικῶν». Εἶναι δὲ ὁ παιδαγωγικὸς οὗτος ἔρωτας ὁ σύνδεσμος ἐκεῖνος τῶν ψυχῶν, ὅστις ὠθεῖ αὐτὰς εἰς πνευματικὴν κύησιν. Τὴν δύναμιν τῆς ἐρώσεως παιδείας τοῦ Σωκράτους αἰσθάνεται καὶ ὁ ἔφηβος τοῦ διαλόγου μας, ἐπιμαρτυρεῖ δὲ αὐτὴν εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ (130d) καὶ εἰς ἕκ τῶν μετὰ τοῦ Σωκράτους συνόντων διὰ τῶν ἐξῆς:

«ἐγὼ γὰρ ἔμαθον μὲν παρὰ σου οὐδὲν πώποτε, ὡς αὐτὸς οἶσθα· ἐπεδίδουν δὲ ὁπότε σοι συνείην, κἂν εἴ ἐν τῇ αὐτῇ μόνον οἰκία εἴην, μὴ ἐν τῷ αὐτῷ δὲ οἰκήματι, μᾶλλον δὲ ὁπότε ἐν τῷ αὐτῷ οἰκήματι, καὶ ἔμοιγε ἐδόκουν πολὺ μᾶλλον ὁπότε, ἐν τῷ αὐτῷ οἰκήματι ὦν, λέγοντός σου βλέπομι πρὸς σέ, μᾶλλον ἢ ὁπότε ἄλλοσε ὁρώην, πολὺ δὲ μάλιστα καὶ πλεῖστον ἐπεδίδουν ὁπότε παρ' αὐτόν σε καθοίμην ἐχόμενός σου καὶ ἀπτόμενος». Ὁμοίᾳ εἰκὼν τοῦ σωκρατικοῦ «συνεῖναι» εἰς τὸν «Θεαίτητον» (150c κ. ε.): «εἰμὶ δὴ οὖν αὐτὸς μὲν οὐ πᾶν τι σοφός, οὐδέ τί μοι ἔστιν εὖρημα τοιοῦτον γεγονὸς τῆς ἐμῆς ψυχῆς ἔκγονον· οἱ δ' ἔμοι συγγιγνόμενοι τὸ μὲν πρῶτον φαίνονται ἔνιοι μὲν καὶ πᾶν ἀμαθεῖς, πάντες δὲ προΐούσης τῆς συνουσίας, οἷοι περ ἂν ὁ θεὸς παρεῖκη, θαυμασιὸν ὅσον ἐπιδιδόντες, ὡς αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις δοκοῦσι· καὶ τοῦτο ἐναργὲς ὅτι παρ' ἐμοῦ οὐδὲν πώποτε μαθόντες, ἀλλ' αὐτοὶ παρ' αὐτῶν πολλὰ καὶ καλὰ εὐρόντες τε καὶ τεκόντες». Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι τόσον κατὰ τὸν «Θεαίτητον», ὅσον καὶ κατὰ τὸν «Θεάγην» ἡ δύναμις τοῦ παιδευτοῦ ἔρωτος καὶ ἡ ἐπίδοσις καὶ βελτίωσις τῶν νέων εἶναι θεόθεν ἐξηρητημένη: «οἷοι περ ἂν ὁ θεὸς παρεῖκη» (Θεαίτ. 150d)—«ἐὰν τῷ θεῷ φίλον ᾖ» (Θεάγ. 130e).

Ὁ θεὸς ἐπινεύσει παιδαγωγικὸς οὗτος ἔρωτος, ὁ διὰ τῆς ψυχικῆς του θέρμης ὁδηγῶν εἰς πνευματικὴν κύησιν καὶ δημιουργίαν, δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν μετὰ τὴν κατωτέραν ἐκείνην ποιότητα τοῦ ἀγοραίου ἔρωτος τῶν «δημεραστῶν» πολιτικῶν τῶν Ἀθηναίων. Εἶναι δὲ οὗτοι οἱ ἔρασταὶ τοῦ δήμου (τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ) πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ κολακεύοντες τὰς ἀδυναμίας του καὶ δουλικώτατα συμμορφούμενοι πρὸς τὰς ὁρέξεις τοῦ ἰδιοτρόπου ἐρωμένου των. Εἰς τὸν διάλογον «Ἀλκιβιάδην» (132a) ὑπάρχει ἡ θαυμασία παραβολὴ τοῦ Ἀθηναίων δήμου πρὸς εὐμορφον ἔφηβον, κινουῦντα εἰς παράφορον καὶ νοσηρὸν ἔρωτα τοὺς πολιτικούς τῆς ἡμέρας καὶ διαφθείροντα αὐτούς. «Πρόσεχε, Ἀλκιβιάδη, τοῦ λέγει ὁ Σωκράτης, μὴ μᾶς γίνης καὶ σὺ τοιοῦτος δημεραστῆς καὶ καταστραφῆς, ὅπως τὸ ἔπαθον πολλοὶ καὶ ἔξοχοι Ἀθηναῖοι, παρασυρθέντες ὑπὸ τοῦ δήμου· διότι εἶναι «εὐπρόσωπος», πολὺ εὐπαρουσίαστος ἐξωτερικῶς, ὁ ἀθηναϊκὸς δῆμος. Διὰ τὴν ἴδης ὁμοῦς, τί εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα, πρέπει νὰ τὸν ἐκδύσης καὶ νὰ τὸν ἀντικρύσης γυμνόν». Αὐτὰ ἔχουν τὰ θέλγητρα τοῦ δήμου καὶ τῆς ἐξουσίας· καὶ διὰ τὴν ἀποφυγὴν των χρειάζονται «ἀλεξιφάρμακα», τὰ ὅποια μόνον ἓνας ἰατρὸς εἶναι εἰς θέσιν νὰ παράσχη—ποῖος ἄλλος; ὁ Σωκράτης. Ἴδου ἄλλη μία διαφορὰ τῆς ἐρώσεως σωκρατικῆς παιδείας ἀπὸ τὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν πολιτῶν ὑπὸ τῶν δημεραστῶν πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς.

Εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ παιδευτοῦ Σωκράτους, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ὁ διάλογος «Θεάγης», εἶναι ἀπορίας ἄξιον, διατὶ ἡ νεωτέρα κριτικὴ εἶδε γνωρίσματα μεταγενεστέρας μαγείας ἢ κόμπον ἀσυμβίβαστον μετὰ τὴν σωκρατικὴν μετριοφροσύνην. Καὶ δὲν δυνάμεθα μὲν μετὰ βεβαιότητα νὰ ἀποφανθῶμεν, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἐξηλήθεν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος¹. Διότι ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη, ὡς ὀρθῶς παρετηρήθη, πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποφαίνεται μετὰ ἐντελῆ ἀσφά-

1) Πρὸβλ. P. Friedländer, Platon, II, 1930, σ. 147 κ. ε. Hans Leisegang, ἄρθρον Πλάτων ἐν RE.

λειαν περὶ ἔργων τοῦ ἐντέχνου λόγου. Συχνάκις στηρίζει τὰς γνώμας της εἰς τὸ γλωσσικὸν αἰσθητήριον καὶ τὸ ἔνστικτον, εἰς τὴν φιλολογικὴν διαίσθησιν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ὄσφρησιν, κριτήρια φύσεως ἐλάχιστα ἀπτήης καὶ συγκεκριμένης, ἀδυνατοῦντα δὲ νὰ στηρίξουν μετρητὰ καὶ σταθμητὰ προϊόντα τῆς κρίσεως. Πάντως ὁ «Θεάγης» εἶναι ἔργον, ἐμφορούμενον γνησίας σωκρατικῆς καὶ πλατωνικῆς πνοῆς, οἷαν μόνον ὁ κόσμος καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Ἀκαδημείας ἦτο δυνατόν νὰ ἐμφυσησούν, καὶ σύγγραμμα, ὅπερ μόνον εἰς τοὺς κόλπους της ἠδύνατο νὰ συλληφθῆ, καὶ δὴ σὺχὶ βραδύτερον τῆς πρώτης εἰκοσιπενταετίας τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος, ὡς ἔδειξεν ἡ συσχέτισις αὐτοῦ μὲ τὰ ἔργα τῆς πρώτης συγγραφικῆς περιόδου τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐπεκύρωσεν ἐπιμελῆς μορφολογικὴ καὶ γλωσσικοστατιστικὴ ἔρευνά παλαιότερων φιλολόγων.

Περισσότερον ὁμως τῶν συζητήσεων καὶ τῶν ἀντιγνωμιῶν τῶν ἐρευνητῶν, ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα καὶ τοὺς ἱστορικοὺς ὄρους τῆς γενέσεως τοῦ ὠραίου τούτου διαλόγου, ἐνδιαφέρει τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν καὶ τὴν Ζωὴν ἐν γένει τὸ ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ ζητούμενον νόημα τοῦ ἔργου. Ἡ εἰκὼν τῆς σωκρατικῆς παιδείας, ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζει ὁ μικρὸς διάλογος, περιέχει αἰωνίως ἐπίκαιρα καὶ ζωντανὰ στοιχεῖα πάσης ἀληθοῦς ἀγωγῆς καὶ διαπλάσεως ἡθους ἀνθρώπων. Τὰ αἰώνια ταῦτα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μετὰ κόπου ζητεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ ἐκ νέου δι' ἄλλων παντοίων ὁδῶν ἡ νεωτέρα παιδαγωγικὴ καὶ τὰ ὁποῖα οἱ ἄμοιροι κλασσικῆς παιδείας θαυμάζουν ὡς εὐρήματα τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς παιδαγωγικῆς σκέψεως, τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐνυπάρχουν ἤδη ὑπὸ ἀπλῆν, ἀπέριττον καὶ καθαρὰν μορφήν εἰς τὸν μικρὸν μας διάλογον, ὅπως καὶ εἰς ὀλόκληρον τὸν σωκρατικὸν καὶ πλατωνικὸν λόγον καὶ βίον.

Ἡ τόσον ἐντέχνως σκιαγραφουμένη ἀγωνία τοῦ πατρὸς Δημοδόκου διὰ τὴν ἀνωτέραν μόρφωσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεάγου καὶ τὴν καθοδήγησίν του εἰς τὴν ζωὴν ἀπὸ ἔμπειρον ὁδηγὸν εὐρίσκει ἀπήχησιν εἰς τὴν αἰωνίαν ἀγωνίαν ὅλων τῶν γονέων ὅλων τῶν ἐποχῶν διὰ τὴν παιδείαν τῶν τέκνων των. Ἄκοντες ἐνθυμούμεθα τὴν γνωστὴν σκηνὴν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ «Ἐνυπνίου» τοῦ Λουκιανοῦ, καθ' ἣν πάλιν ἓνας ἄλλος πατήρ—ὁ πατήρ τοῦ Λουκιανοῦ—συνεσκέπτετο μετὰ τῶν φίλων διὰ τὴν περαιτέρω διδασκαλίαν τοῦ υἱοῦ, ἄρτι συμπληρώσαντος τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν.

Ἡ ὅλη σωκρατικὴ μέθοδος εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν αἰώνων ἀναγνωρισθεῖσα μέθοδος τοῦ χειρισμοῦ ἐφηβικῶν ψυχῶν. Ψυχολογικὴ ἀφειτηρία της εἶναι ἡ διὰ τῆς ἐρωτήσεως ἐξακρίβωσις τῆς μυχίας ἐπιθυμίας καὶ τῶν διαφερόντων τοῦ ἐφήβου : «εἰπέ δὴ ἡμῖν, ὦ Θεάγης, ἐπιθυμεῖν φῆς σοφὸς γενέσθαι...; » (122e). Ὁ Σωκράτης ἔχει κατακτήσει τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν ἐφήβων, διότι ἀπευθύνεται ἄμεσως πρὸς τὴν φύσιν των καὶ τὴν ψυχὴν των. Τὸ γνωστὸν αἶτημα τῆς νεωτέρας παιδαγωγικῆς «vom Kinde aus» («ἀπὸ τοῦ παιδός!») καὶ ὅλαι αἱ συναφεῖς ἀπαιτήσεις περὶ προσαρμογῆς τῆς μαθήσεως καὶ μορφώσεως πρὸς τὰ διαφέροντα καὶ τὰς σωματικὰς, πνευματικὰς καὶ ψυχικὰς προδιαθέσεις τῶν νέων ἔχουν προφανῶς σωκρατικὴν καὶ ἑλληνικὴν τὴν πατρότητα.

Ἡ ἀβίαστος σωκρατικὴ ἐρώτησις ἔμεινε τὸ αἰώνιον πρότυπον πάσης παιδα-

γωγικῆς ἐρωτήσεως καὶ γενικώτερον τὸ καλύτερον μέσον διαλεκτικῆς ἐπικοινωνίας ἀνθρωπίνων ψυχῶν. Τὸ ὅλον φαινόμενον τῆς ἐπιδράσεως τοῦ πνευματικῶς ἀνωτέρου ὀρίμου ἐπὶ τὸν ἄωρον καὶ δεκτικὸν χειραγωγίας ἔφηβον τελεῖται ἐντὸς τῆς μοναδικῆς ἐκείνης ἀτμοσφαιρας, τὴν ὁποίαν καλλιεργεῖ τὸ σωκρατικὸν «συνεῖναι». Ἐντὸς αὐτῆς δὲν ὑπάρχει καταναγκασμός, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔλλειπει ἡ ἐπιβολή. Δὲν θεοποιεῖται ἀπὸ παιδαγωγικὸν ὑστερισμὸν ὁ ἔφηβος οὐδ' ἐκφυλίζεται ἀπὸ τὴν στοργὴν τῆς ἐρώσεως παιδείας ἢ ἐφηβικῆ του αἰσιοδοξία καὶ αὐτοπεποίθησις εἰς αὐθάδη ἐγωπάθειαν. Διότι εἰς τὸ ἔδαφος τῆς σωκρατικῆς διαλεκτικῆς μαζί με τὰ ἀνθη τῆς παιδευτικῆς κοινωνίας καὶ τῆς ψυχικῆς ἐπαφῆς Σωκράτους καὶ ἐταῖρων φύονται καὶ αἱ σωστικαὶ ἀκανθὰι τῆς σωκρατικῆς εἰρωνείας καὶ τοῦ παιδαγωγοῦντος ἐλέγχου, διὰ μέσου δὲ ἀνθέων καὶ ἀκανθῶν γίνεται ἡ κοπιώδης πορεία τῶν συνόντων πρὸς τὰς ὑψηλοτέρας περιοχὰς τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως.

Μὲ ἐξόχου κάλλους εἰκόνας ὁ ποιητῆς Πλάτων ἀποδίδει τὴν πρὸς γνῶσιν καὶ δημιουργίαν κίνησιν τῶν ψυχῶν, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ὁ ἐρωτῶν Σωκράτης. Οἱ συνόντες ἔφηβοι καὶ οἱ ἐταῖροι δὲν «μανθάνουν»· διότι ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο σοφὸς διδάσκαλος, διὰ τὴν «διδάξῃ». Ὅτι ὁ ἀπέριττος, ἀλλ' ἰδιότυπος αὐτὸς Ἀθηναῖος ἐπέτυχε, ἦτο τὴν δημιουργίαν διὰ τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου του ἕνα πρωτοφανῆ τρόπον διαπλάσεως ἐλευθέρων ἀνθρώπων.

Καὶ ὁ σωκρατικὸς τρόπος τῆς παιδείας ἀνθρώπων δὲν ἀπέθανε μαζί με τὸν Σωκράτην. Ἐπέζησεν ὡς ἰδέα καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ὑπῆρχον οἱ ἄμεσοι μαθηταὶ του καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς γενεᾶς καὶ τοῦ αἰῶνος καὶ τῆς χιλιετηρίδος του. Καὶ ἔγινε παιδαγωγικὸς μῦθος καὶ ἰδανικὸν ὑπὲρ χρόνον καὶ τόπον! Μὲ ὅσαδήποτε καὶ οἰαδήποτε ὀνόματα ἢ συνθήματα καὶ ἂν προβάλλουν, ἐνίοτε μάλιστα καὶ ὡς νεωτέραν ἐφεύρεσιν, τὸ σωκρατικὸν παιδευτικὸν ιδεῶδες οἱ Εὐρωπαῖοι μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων, κατ' οὐσίαν ἔχει τὸ ἴδιον ἐκεῖνο παλαιὸν νόημα, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔδωσαν οἱ σύγχρονοι ἐξ ἄμεσου βιώσεως ἐρμηνευταὶ του, ὁ Ξενοφῶν καὶ ἰδίως ὁ Πλάτων: Τῆς παιδείας τὸ ἔργον εἶναι ἀνθρωποπλαστικὴ δημιουργία θείας ἀνωθεν ἐπινεύσεως καὶ πνοῆς· ἡ δὲ λειτουργία τοῦ παιδευτοῦ ἔγκειται εἰς μαιευτικὴν ἀποδέσμευσιν καὶ ἀποκάλυψιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀπαλὴν προώθησιν αὐτῆς πρὸς ἀνέλιξιν, αὐτοδιαμόρφωσιν καὶ ὀλοκλήρωσιν!